

Kikomédiázták az áriánusokat meg a kálvínistákat. A forrásszöveg azonban helyes útra igazít. Bár nehezen képzelhető, hogy 1701-ben az antitrinitárius és kálvínista tanárok együtt szereztek komédiát, ők adták elő, és sok tapsot, nagy dicséretet kaptak. („Comedia ab Arianis et Calvinianis Professoribus composita ac producta plausum multum laudemque majorem tulit”). Bizonyára külön komédiát írtak az áriánusok, külön darabot a reformátusok. A századforduló táján a kolozsvári unitárius kollégiumban szinte minden esztendőben játszottak. 1700. december 30-án bizonyosan, talán 1701-ben nem, hanem valószínűleg 1702-ben.

A zavaró tehát az, hogy itt egy unitárius (és kálvínista?) játékot tulajdonít a nemesi convictus jezsuita növendékeinek. Legalábbis így értelmezhető a latin szöveg.

Kisebb tévedés, hogy a sajtó alá rendező az 1583. novemberi *Philaustus* kolozsvári előadásán jelen levő fejedelemben név szerint *Stephanus Báthoryt* nevez meg szögletes zárójelben. A kiskorú Báthory Zsigmond volt jelen, akit még apja, Kristóf életében, 1581. május havában erdélyi fejedelemmé választottak.

Az ilyen jellegű, többzernyi adatot tartalmazó bibliográfiai munkába, mint amilyen a jelen forráskiadvány is, a legnagyobb figyelem elenére könnyen becsúszhatnak elírás, tévedés. És bár Staud az eddig ismert adatokban előforduló olvasati hibákat kijavította, több személy nevét helyesbítette, a darabok hibás címét kiigazította, helyenként itt is találkozunk egy-egy szó kihagyásával, a szövegben benmaradt gépelési hibával (aperuit amum – annum helyett, Latio – Latino helyett stb.), sajtóhibával. Vissza kell azonban állítani az 1759-es nagyváradi darabnak *Simeon expulso* ... címében a régi olvasatot az *Ismene expulso* ... helyett.

Hogy a fenti többé-kevésbé jelentékeny vagy jelentéktelen észrevételeket megtettük, ebben a vállalkozás további kötetének még jobb tétele szándéka vezetett, és egyáltalán nem a sajtó alá rendező elévülhetetlen érdemének kisebbítése. Ezért vetem fel, nem lenne-e jobb a továbbiakban az egy évben végbement iskolai előadásokról szóló Scholae stb. című fejezetben olvasható, közművelődési szempontból hallatlanul fontos szövegrészt, az egész bekezdést változtatás, rövidítés nélkül kiadni annyi betoldással, hogy midőn valamelyik osztály előadására terelődik a szó, ott a szöveget új sorba szedve kiemelni s minden egyes produkciót számmal látni el. Így biztosítva lenne egy-egy előadás teljes szövegkörnyezete, a tételen belül látható lenne azok mennyisége, és a forrást nem kellene 2–3, de néha 8–9 esetben megismételni változatlanul minden produkció végén.

Valamilyen fajta számozásra a harmadik kötetet követő mutatók miatt már itt, az elsőben is szükség lett volna. Szerintem ajánlatos lett volna minden tételt sorszámmal ellátni.

A magyarországi iskolai színjátékok adatainak felkutatása, számbavétele folyamatban van. A jelen kötet megjelenése megnyugtató biztatás, hogy az összegyűjtött emlékek nyomtatásban való megjelenése nem vágyálom csupán. Mint-hogy a tervezett forráskiadvány újrakiadására többé nem igen kerül sor, a mennél nagyobb pontosságra és teljességre kell törekedni. A kísérő szöveggel való minden takarékoskodás közművelődésünk, kulturális emlékeink megszegényítését jelentené.

Elismerés és hála Staud Gézának az úttörő munkában végzett sok fáradozásáért, az iskolai színjátékok sok száz adatának felderítéséért!

Varga Imre

DALMA HUNYADI-BRUNAUER – STEPHEN BRUNAUER: DEZSŐ KOSZTOLÁNYI

München, 1983. (Veröffentlichungen des Finnisch-Ugrischen Seminars an der Universität München. Herausgegeben von Gerhard Ganschow. Serie C, Miscellanea. Band 15.) 250 l.

Gottfried Benn szerint „a legutóbbi száz év nagy regényírói közül senki nem akadt, aki egyúttal lírikus is lett volna” (Probleme der Lyrik. Gesammelte Werke in acht Bänden, herausgegeben von Dieter Wellershoff. Limes Verlag, Wiesbaden, 1968, Band 4, 1060). Lehet, hogy találó a német költőnek ez a megállapítása, mert a metaforikus és a metonimikus képzelőerő hi-

hetőleg kizárja egymást. Annyi bizonyos, hogy Goethe kivételével még a korábbi időszakokban is nehéz olyan alkotót találni, ki egyaránt nagy művésze lett volna a lírai versnek s az elbeszélő prózának. Amennyiben ez igaz, akkor Kosztolányi jelentősége még akkor is óriási, ha nem érte el századunk négy-öt legjobb lírikusának, illetve regényírójának színvonalát. Kivételes kétércúsága

miatt mindenképpen igényt tarthat arra, hogy hazáján túl is megismerjék, nagy a felelőssége tehát annak, aki először ad ki könyvet róla angolul.

A Brunauer-házaspár munkájának tagadhatatlan érdeme, hogy a teljes életműre kiterjed a figyelmük; életrajzi tájékoztatást is nyújtanak, s az értekező művek, a fordítások, sőt még a színűvek taglalásáról sem feledkeznek meg. Bárennyire is ósábitó lenne sorra venni a kötet összes fejezetét, jórészt csak a líra s az elbeszélő próza elemzésével kívánok foglalkozni, hiszen nyilvánvaló, hogy ezek méltatásán áll vagy bukik Kosztolányi értékelése.

Ügyszólván már az első lapoktól fogva föl-tűnő, milyen gyakran utasítják el a szerzők hazai kritikusaink megállapításait. Ezt önmagában véve semmi esetre sem lehet kifogásolni, mivel nagyon is elképzelhető, hogy a Magyarországtól távol élő irodalmárnak nagyobb távlat, szélesebb látóköre s következőképp önálló értékrendje van, csak hogy Dalma Hunyadi és Stephen Brunauer eredeti értelmezései általában félreértésből erednek. Példaként Ady s Kosztolányi viszonyának megítélését említeném. Már a könyv elején azt olvashatjuk, hogy „Ady Endre lelkesen méltatta” (5.) Kosztolányi első verseskönyvét. Nem azért kifogásolom ezt az állítást, mert ellentétben áll az eddigi szakirodalommal, csakis azért, mert a szerzők semmivel sem indokolják különvéleményüket, s nem is idézik Ady bírálatának azt a részét, mely joggal sérthette a fiatalabb költő önértékét: „ő irodalmi író. Bevallom, hogy az én számból nem éppen dicséret ez ma, amikor egyre biztosabban kezdem gyűlölni az irodalmat. (...) az ő perzsa bőségu és szépségu talentoma rokonos a néhai főtisztelendő és méltóságos Szász Károlyéval” (Ady Endre összes prózai művei. Újságcikkek, tanulmányok VIII. Bp. 1968, 227.). Nem tartom jó kötetnek a *Négy fal között*, de tökéletesen meg lehet érteni Kosztolányi sértettségét, hiszen mindkét költő tisztában volt Szász Károly tehetségtelenségével, valamint azzal is, hogy az *Új versek* után Kosztolányi kötete volt a *Nyugat*-nemzedék új költészetének második jelentkezője a közönség előtt, vagyis a fiatal költő úgy érezhette, hogy két tűz közé szorult: a jórészt maradi közönségtől egyelőre még nem várható sok megértést, s íme az új irodalom elindítója sem vállalt vele közösséget. A Brunauer-házaspár megfélekedzik erről, s utóbb Kosztolányi 1929-ben megjelent Ady-röpiratát is tévesen értékeli. Elhallgatja, hogy voltak

írók, akik osztották Kosztolányi főntartásait Ady némely versének retorikájával (Karinthy, Füst, Márai) vagy legalábbis azok jobboldali ki-sajátításával szemben, és nem veszi tekintetbe, hogy a művészeknek mindig el kell távolítania magától a közelmúlt legnagyobb művészi teljesítményét, különben aligha tudja önállósítani magát – elvégre Ady is így tette Arannyal.

Noha Dalma Hunyadi és Stephen Brunauer őszintén csodálja Kosztolányi munkásságát, könyvük mégsem fog komoly olvasókat szerezni az *Aranysarkány* és a *Számadás* szerzőjének. Mi az oka ennek? Mindenekelőtt az, hogy a könyv írói nem ismerik az irodalomtudomány módszereit. A strukturalizmus utáni korban azt várhatnók amerikai szerzőktől, hogy a dekonstrukciós iskola legújabb tanulságai alapján vizsgálják az irodalmi szövegeket. Nem sok mű akad a magyar irodalomban, mely annyira alkalmas lenne az ilyen befogadásközpontú vizsgálatra, mint *A szegény kisgyermek panasza* vagy az *Esti Kornél*. Ehelyett igencsak kezdetleges szókinccset találunk, mely semmiképpen nem tekinthető szakszerűnek. A verseknek általában „témája” s „hangulata” van, az irodalomtörténeti fogalmak – romantika, realizmus, naturalizmus, impresszionizmus, expresszionizmus, szürrealizmus – pedig találmányra s meghatározatlan jelentéssel, meglehetősen rendszertelenséggel fordulnak elő. A szerzők nem vállalkoznak szerkezeti elemzésre, a legtöbb vers „szomorú”, „boldog”, „megindító” vagy „szép”. A *Négy fal között* fő műnek kijáró méltatásban részesül, „mert mindazok a témák megtalálhatók e versekben, amelyek később foglalkoztatták” (16.) a költőt, s *A szegény kisgyermek panasza* is hasonló jellegű méltatást kap: „A hitvesi szeretet és az apaság a költő legszebb témája” (22.). Természetesen folytatni lehetne a szemléltetést, de föltehetően ennyiből is kitűnik, hogy a könyv íróinak nincs szaknyelve, s ezért nem lehet megbízni az értelmezéseikben.

A szaknyelv hiányával is magyarázható, hogy a szerzők általában nem tesznek különbséget gyatra és elsődrendű műalkotások között. Az olyan olvasó, aki még nem ismeri Kosztolányit, túlzottan alacsonyok tarthatja a Brunauer-házaspár mércéjét, és egyenesen arra következtethet, hogy Kosztolányi nem jelentékeny író. Kötve hiszem, hogy sok igényes olvasó akar megismerkedni olyan lírikussal, akit így jellemeznek: „Ő írta a legtöbb és legszebb verset a feleségéhez és a gyerekéhez. Par excellence családi költő. (...) Lírájával folytatta a XX. század-

ban azt a népdalra emlékeztető egyszerűséget, amellyel az 1840-es években Petőfi dicsérte a pásztor boroskulacsát s pipáját” (31–32). Tökéletesen osztom a könyv íróinak nagyrebecsülését Kosztolányi iránt, de úgy gondolom, az idézett minősítés félrevezeti az olvasót.

Dalma Hunyadi és Stephen Brunauer egyfelől túlzottan bőkezűen bánik a dicsérettel, másrészt – megítélésem szerint – tévesen látja az életmű belső arányait, bőven ír zsenye vagy jelentéktelen darabokról, miközben csak néhány szót veszteget olyan versre, mint például az *Ének a semmiről*. Kosztolányit csakis akkor értékelhetjük igazságosan, ha elismerjük, hogy rendkívül egyenetlen költő volt, versei zöme másodrangú, ám néhány – jórészt, bár nem kizárólag kései – műve alapján mégis a kiemelkedően jelentős költők sorába tartozik, hiszen valószínűleg igaz, hogy „korunk nagy lírikusai közül senki nem hagyott hátra hat-nyolc tökéletesen befejezett („vollendete”) költeménynél többet” (Benn: uo. 1069.).

A *Számadás*-kötetről írt fejezet a könyv leggyengébb része. Sem a címadó szonett-sorozatot, sem a némileg expresszionista stílusú rövid verseket (*Őszi reggeli*, *Vörös hervadás*, *A vad kovács*) nem vizsgálják meg alaposabban a szerzők, az *Októberi tájat* meg sem említik, az *Esti Kornél énekét* pedig alaposan félreolvasják, azt állítván, hogy „a cím félrevezető, mert nem Esti énekel a versben” (80.), vagyis nem gondolnak arra, hogy önmegszólításról lehet szó. Elképzelhető, hogy nem is számolnak az önmegszólító vershelyzet fogalmával, hiszen rendkívül egyenetlenül ismerik a Kosztolányira vonatkozó szakmunkákat. Miközben sűrűn idézik Baráth Ferencnek 1938-ban, Zalaegerszegen kiadott könyvét, Barta János, Bóka László, Heller Ágnes, Horváth Mária, Karinthy Frigyes, Márai Sándor, Németh G. Béla, Ottlik Géza, Örley István, Rónay György vagy Tandori Dezső neve nem szerepel az irodalomjegyzékben.

Az esztétikai értékelés bizonytalansága s az eddigi Kosztolányi-magyarázatok hézagossága ismerete egyaránt okolható azért, hogy a szerzők állóképsegerűnek látatják az általuk vizsgált életművet. Szerintük „lehetetlen bármiféle fejlődést kimutatni” (1021.) Kosztolányinál, akár a lírikusról, akár az elbeszélő prózaíróról legyen szó. Ebből a föltevésükből természetesen következnek, hogy a korai verseket s rövid prózát túl-, a későbbi műveket viszont leértékeli. A *Számadás*-kötetben megítélésük szerint „nincs több belső összetartozás, mint bármely más verses-

kötetben” (77.), ami csakis azzal magyarázható, hogy nem tételeznek föl összefüggést a kötet egyes versei között, sőt a feszültséget sem érzékelik a *Hajnali részegség* zárata s az *Ének a semmiről* Nietzsche utáni nihilizmusa között.

Talán még a kései költészet elhanyagolásánál is zavaróbb a regények s az utolsó tíz évben írt rövidebb történetek félreértése. Kiss Ferenc feddést kap, amiért azt gondolja, hogy a mámor az igazat mondatja ki Vajkay Ákossal. „Az ittasság nem mindig az igazságot, de gyakran a legrosszabbat hozza felszínre” (143.). Szerencsére utóbb magához tér a hős, de azért pillanatnyi kibillenése művészi fogatékosságnak tekinthető; „Pacsirta roppantult eltúlzott csúnysága kicsit rongja e kis remekmű tökéletességét” (145.). Novák Antal hibát követ el, amikor öngyilkos lesz, útja „tisztánlátástól tudatlansághoz, ön maga teljes félreértéséhez vezet” (148.). Az *Édes Anna* tökéletlen mű, mert Vizedék nem kegyetlenek, s így „a tetőpontot jelentő esemény, a kettős gyilkosság megmagyarázatlan marad” (170.). A *Füledés* is félresikerült elbeszélés; „azt sejtetni – mint Schöpflin és Kiss teszi –, hogy az apa akár tudattalanul is *gyűlöli* a fiát, és valami mélyen rejtőző hatalom készíti arra, hogy vízbe dobja s megölje a fiát – szörnyűséges és elfogadhatatlan” (187.).

A Kosztolányiról írott első angol nyelvű könyvben hiába keresem Ferenczi Sándor nevét. A két amerikai kritikus nem vesz tudomást arról, hogy az általuk méltatott író lélektani regényeket írt. Azt is elfelejtik, hogy minden irodalom elengedhetetlen összetevőjének tartotta a humort. Legalábbis erre következtetnék az *Esti Kornél* elemzéséből, itt ugyanis azt olvashatjuk, hogy a XIII. és a XVI. fejezet („melyben mint jótevő szerepel, fölkarolja a sorsüldözött özvegyet, de végül kénytelen megverni őt, mert annyira sajnálja, hogy egyebet nem is tehet” és „melyben Elinger kihúzza őt a vízből, ő viszont Elingert belőki a vízbe”) gyenge írásmű, „nem meggyőző”, hiszen „sem Kosztolányi, sem Esti nem lenne képes megverni egy özvegyet, vagy vízbe taszítani egy fiatalémbert” (183.).

Dalma Hunyadi és Stephen Brunauer azt a célt tűzte ki maga elé, hogy „a magyar s a világ-irodalom összefüggésszerzője illesse” (2.) Kosztolányit. Ez a feladat túlságosan nehéznek bizonyult a számukra. Ha foglalkoznak az Osztrák–Magyar Monarchia társadalmi s kulturális légkörével, Nietzsche és Rilke hatásával, az avantgarde mozgalmakkal, a nyelvbölcseleti irányokkal vagy az egzisztencializmus kialakulá-

sával, támpontokat adhattak volna egy külföldön még jórészt ismeretlen író megközelítéséhez, s könyvük óriási szolgálatot tehetett volna a magyarságtudományak. Rendkívül tiszteltreméltó vállalkozásuk elgondolkozathatná a hazai irodalmárokat, vajon nem kellene-e többet tö-

rődni azzal, mi is jelenik meg irodalmunkról olyan nyelven, amely sokkal többek számára hozzáférhető, mint a magyar.

Szegedy-Maszák Mihály

AGÁRDI PÉTER: ÉRTÉKREND ÉS KRITIKA

Fejtő Ferenc irodalomszemlélete a 30-as években. Bp. 1982. Gondolat K. 420 l.

Felelősségteljes és felelősségtudatra nevelő könyvet írt Fejtő Ferencről, a harmincas évek szellemi életének baloldali, szociáldemokrata meggyőződésű és kiemelkedő képességű kritikusról Agárdi Péter. Monográfiájának alapvető jellemzője a kiegyensúlyozottság, a higgadt és körültekintő ítélet, az értékek gondos elkülönítése az egyoldalú állásfoglalásoktól. Módszere az, hogy elvi elemzéseivel a vizsgált ideológiai-szellemi anyagból mintegy kiszűri a korszerű marxista gondolat irányába ható felismeréseket, megkeresi a harmincas években azokat a szemléleti törekvéseket, amelyekre a mai szocialista művelődéspolitikai mint előzményekre támaszkodhat.

Agárdi Péter tárgymegközelítése, vele kapcsolatosan elfoglalt kritikai-kritikatörténeti attitűdje és gondolkodói pozíciója mintaszerű. Objektív és elvileg bíráló, történetileg – lélektanilag értelmező és eszmeileg-világnézetileg mérlegelő egyszerre. Erős, érett koncepciótudat, történelmi korérzékenység, múlt és jelen idősíkjainak dialektikus egybevillantása, ideológiai kritika és emberi tolerancia együttes érvényesítése jellemzi munkáját. Egy életpálya sokszor és sokféleképpen félreértett, leegyszerűsítően vagy éppenséggel hamisan interpretált széletét rekonstruálja, megtisztítva azt az utólagos rávetések torzításaitól. Fejtő Ferenc személyiségét illetőleg tudvalevően olyasvalaki munkásságának reális értékelésére vállalkozik, aki egy rövid kommunista életszakasz után elfordult a forradalmi mozgalomtól, majd a negyvenes évek végétől a marxizmustól is, s élesen szembehelyezkedett a szocialista Magyarországgal. Mindez azonban nem másíthatja meg azt a tényt – s ennek kimutatásában van Agárdi művének tudománytörténeti, marxizmustörténeti érdeme –, hogy Fejtő a harmincas években olyan irodalomkritikai teljesítményt hozott létre, amelyet az akkori idők baloldali-progresszív szellemi vonulata kiemelkedő részeként kell számon tartanunk, s amely kritikailag értelmezett örökségünk. Tovább növeli a monográfia értékét, hogy legna-

gyobbreszt alap kutatásokon épül: olyan cikk- és tanulmányanyagot tár fel a harmincas évek sajtójából – elsősorban a *Népszava*, a *Szocializmus* és a *Szép Szó* hasábjairól –, amely azóta sem került kiadásra, valósággal elsüllyedt a mai köztudatból. Agárdi nemcsak elemzéseivel, de bő idézeteivel is felhívja a figyelmet erre a sokáig tékozlóan kezelt teljesítményre: az idézetek önmagukban is jelzik annak eszmei erőforrásait – a szociáldemokrata álláspont minden esetleges reformizmusával, opportunitásával együtt is.

Zárópasszusában a monográfia nemcsak Fejtő Ferenc egykori életműszületének, de saját kritikátörténeti elemző munkájának elvi összegzését is megadja. Pontosan regisztrálja tárgy és rekonstruáló elemző objektív viszonyának szellemi hozadékát – akként, hogy a vállalkozás kritikusának mit sem kell hozzátennie: „... Fejtő Ferenc 30-as évekbeli esszétermése megőrizte szellemi rangját. A társadalmi és művészi forradalmiság összekapcsolása; az irodalom nem önelvű, de az esztétikai specifikumok iránt maximálisan fogékony »szociológiai« szemlélete; a szocializmus és művészi érték viszonyának korszerű marxista szellemű tisztázási kísérlete s nem utolsósorban a század irodalmi értékrendje döntő pilléreinek megnevezése és többnyire maradandó minősítése, József Attila szocialista lírája centrális szerepének felismerése és értékelése – nos, ez az ív alkotja Fejtő Ferenc 30-as évekbeli kritikus működéseként értékes oldalát. Ez teszi őt – tévedései, ellentmondásai s későbbi politikai életútja ellenére, s azzal együtt is – a szocialista irodalomszemlélet egyik legmarkánsabb hazai képviselőjévé a két világháború között.”

Fejtő irodalomszemléletének vizsgálatához tömören átfogó életrajz és pályaképvázlat, valamint az író egykori és mai helyzetének, megítélésének ismertetése után érkezik el Agárdi Péter. Monográfiaépítkezése a továbbiakban is szervesen végiggondolt: Fejtő 1935 és 1939 közötti politikai ideológiájának megvilágítása után vi-